

Tonga

LAO KI HE NGA AHI MAHAKI 'O E MONUMANU

VAHE 12.01

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

LAO KI HE NGAahi MAHAKI 'O E MONUMANU

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

1	Hingoa nounou.....	5
---	--------------------	---

KONGA I — TALATEU 5

2	‘UHINGA’i lea	5
3	Ko e lao’ni kuo pau ke ngāue‘aki ki he Pule‘anga	8

KONGA II — KO E FAKAHŪ MAI 8

4	Ngaahi kelekele kolonitini	8
5	Ngofua ki he Minisita ke ne fanongonongo ‘a e ngaahi taulanga hū‘anga	9
6	Ngaahi fakangatangata ‘i hono fakahū mai ‘o e monumanu	9
7	Tapui ‘o e fakahu mai pe faka‘atā ‘o ha fa‘ahinga monumanu	10
8	Fatongia ke ta‘ofi ‘a e monumanu hono fakahifo mai	10
9	Puke mo e tuku atu ‘o ha monumanu mo e me‘a ‘oku ma‘u mo ngaohi mei he monumanu ‘i he ngaahi vaka pe vakapuna	11
10	‘Omai ta‘efakalao ‘o e monumanu	11
11	Ko e ta‘ofi fakatu‘upake ‘i hono fakahu mai	12
12	Fatongia ‘o e kau ‘ofisa ‘o e Positi ‘Ofisi mo e Tute	12
13	Pule‘i ‘o e fakahu mai ‘o e monumanu etc. mo e ta‘ofi hono ‘omai ‘o e mahaki.....	12
14	Ngaahi maumau lao	14

KONGA III — PULE‘I ‘O E MAHAKI 14

MAHAKI ‘I HE TEPILE ‘ULUAKI 14

15	Ngaahi mahaki ‘uhinga ki ai ‘a e Lao	14
16	Pule‘i ‘o e ngaahi mahaki ‘i he Tepile ‘Uluaki.....	15

17	Tamate'i 'o e feitu'u ko ia 'a ia na'e fanongonongo	16
18	Ko e fanongonongo 'o e to fakafokifa 'a e mahaki 'o e monumanu	16
19	Ngaahi mafai ki he hoko fakafokifa hono ta'ofi 'o hono 'omai pe mafola 'a e mahaki	17
20	Totongi huhu'i koe'uhi ko e ngaahi mahaki 'i he Tepile 'Uluaki	18

NGAAHI MAHAKI 'I HE TEPILE UA 18

21	Ko e feitu'u pule'i'anga mahaki.....	18
----	--------------------------------------	----

MAHAKI 'I HE TEPILE 'ULUAKI MO E UA 19

22	Mafai ke tamate'i ha monumanu mo fai ha sivi 'o e sino mate	19
23	Pule'i 'o e mahaki mo hono faka'auha 'o e monumanu mahaki'ia.....	19
24	Fakafetu'utaki 'a e mahaki 'i he loto ki ai.....	20
25	Totongi huhu'i koe'uhi ko e monumanu kuo tamate'i koe'uhi 'oku 'i ai 'a e mahaki 'oku 'i he Tepile Ua.....	20
26	Ko e ngaahi me'a 'a ia he 'ikai fai ai ha totongi huhu'i	21
27	Ko e ta'e fai hono faka'auha 'o e 'anga'anga	21
28	Ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke ne ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki	21

KONGA IV — KAU 'INISPEKITA 23

29	Fakanofu 'o e kau Inisipekita	23
30	Ngaahi mafai 'o e kau 'Inisipekita	23
31	Ngofua ki ha 'Inisipekita ke ne fakangaue'i hano kau tokoni.....	23
32	Mo'ua pa'anga ko hono fakatupu ha fakamole ki ha 'inisipekita	24
33	Ko e maumau 'a hono fakafe'atungia'i pe ta'ofi 'o ha 'inisipekita	24
34	Ko e malu'i 'o e kau 'Inisipekita.....	24

KONGA V — KO E NGAahi TU'UTU'UNI KEHEKEHE 24

35	Ko e ngaahi fakamatala loi 'oku 'ilo'i pau 'oku ta'e totonu	24
36	Ngaahi maumau ki he Lao mo e ngaahi tu'utu'uni	24
37	Ngaahi pa'anga ke totongi ki he Fale Pa'anga.....	25

TEPILE 1 26

TEPILE 2 27

LAO KI HE NGAahi MAHAKI 'O E MONUMANU

KO E LAO KE TU'UTU'UNI KI HONO PULE'I 'O E NGAahi MAHAKI 'O E MONUMANU¹

Kamata'anga [28 'o Sepitema, 1979]

1 Hingoa nounou

Ko e Lao ni 'e ala ui ko e Lao ki he Ngaahi Mahaki 'o e Monumanu.

KONGA I —TALATEU

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao'ni, tuku kehe kapau 'oku toe 'i ai ha faka'uhinga kehe ia 'i ai —

“**monumanu**” ‘oku ‘uhinga ki he tūkunga mo‘ui ‘o e pule‘anga monumanu tuku kehe ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangata, pea ‘i he me‘a ‘oku kau ki he monumanu fakahuhu, manu puna, ‘inisekite, pe manu ngaolo (totolo) kau ki ai mo e fua, ‘unufe, huhu‘a fakatupu (semen) pe ko e ‘anga‘anga ‘o ia;

“**me‘a ‘oku ma‘u mo ngaohi mei he monumanu**” ‘oku ‘uhinga ki ha konga ‘o ha monumanu (kau ai mo e kakano, fulufulu‘i sipi, fulufulu, kili‘i monumanu, kili‘i monumanu matolu, ngaahi hui, ngaahi me‘atui, ngaahi topuva‘e, ngaahi fulufulu‘i manupuna, pea mo ha ngaahi konga kehe ‘o e ‘anga‘anga), mo ha koloa ‘a ia ‘oku ma‘u fakakatoa, pe fakakonga ‘a ia oku ma‘u mei ha monumanu pe ha konga ‘o ha monumanu, ‘a ia ko e konga ia ‘o ha monumanu pe ha koloa kuo te‘eki ke faito‘o pe fakama‘a faka‘aufuli ki he tu‘unga kuo pehē ‘oku ‘atā mei he mahaki pea mo hono ‘ave holo ha mahaki;

“**taha tauhi**” ‘oku ‘uhinga ki ha taha ‘oku ne tokanga‘i hono fafanga, teuteu‘i fakalelei mo pule‘i lolotonga ‘a hono fakahu mai, ‘o e monumanu ko ia kuo fakahu mai ki he Pule‘anga;

“**vakapuna**” ‘oku kau ki ai ha vaka mālofa;

“**anga‘anga**” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘anga‘anga ‘o ha monumanu pea kau ai ‘a e kotoa pe ha kongā ‘o e kakano, fulufulu‘i sipi, fulufulu, kili‘i monumanu, kili‘i monumanu matolu, ngaahi hui, ngaahi topuva‘e, ngaahi me‘atui, ngaahi fulufulu‘i manupuna pe kongā kehe ‘o e ‘anga‘anga;

“**fanga pulu**” ‘oku ‘uhinga ki ha pulu tau, pulu sināmanu, pe ‘uhiki‘i pulu tangata pe ‘uhiki‘i pulu fefine, pe ‘uhiki‘i pulu mo e ‘anga‘anga pe ha kongā ‘o e ‘anga‘anga ‘o ha taha ‘o kinautolu ni;

“**Ofisa Pule Ngaue**” ‘oku ‘uhinga ki he ‘ofisa pule ngaue ‘a e Pule‘anga ‘oku ne tokangaekina e ngaue;

“**uta‘anga**” ‘oku ‘uhinga ki ha fa‘ahinga uta‘anga tatau pē pe ‘oku fakalele pe ‘e ia ia pe ‘ikai, ‘a ia ‘e ala fononga ‘i ‘uta, tahi pe ‘atā ‘a ia ‘oku pe kuo ngaue‘aki ki he uta‘anga ‘o e pe kuo na fekau‘aki mo ha monumanu, pea kau ki ai ha ‘ai‘anga koloa;

“**faka‘auha**” ‘oku ‘uhinga ki hano faka‘auha faka‘aufuli ‘aki ‘a e afi, pe (kapau ‘e fakangofua ‘e he Inisipekita) ke tanu ‘i ha luo ‘oku loloto ‘o ‘ikai toe si‘i ange ‘i he fute ‘e 3 ki lalo he fukahi kekelele;

“**mahaki**” ‘oku ‘uhinga ki ha mahaki ‘i he taimi lolotonga ni ‘a ia ‘oku fakamahino‘i ‘i he Tepile ‘Uluaki pe Ua ki he Lao ni;

“**mahaki‘ia**” ‘i he me‘a ‘oku fekau‘aki mo ha monumanu ‘oku ‘uhinga ko e monumanu ‘oku ma‘u pe uesia ‘e ha mahaki;

“**feitu‘u pule‘i‘anga mahaki**” ‘oku ‘uhinga ki ha kekelele ‘a ia kuo pehē ‘e he ‘Inisipekita ko ha feitu‘u pule‘i‘anga mahaki ‘aki hano fai ha fakatokanga, pea ‘oua na‘a fakapekia ‘e he Kupu 21 ‘o e Lao ni;

“**ngaahi naunau**” ‘oku ‘uhinga ki ha loki, fale hoosi, fale monumanu, fale tuku‘anga naunau, ‘ā monumanu si‘isi‘i, puha hoosi, ‘ā, fa‘o‘anga, fale kulī, pununga pe ha fa‘unga kehe ‘oku ngaue‘aki ki he tauhi ‘o e monumanu mo ha ngaahi me‘a fakaniupāpua, ngaahi maea, ngaahi seini, ngaahi polosi, ngaahi kane pe ha ngaahi me‘a kehe, ‘a ia kuo ngaue‘aki felave‘i mo ha monumanu;

“**me‘akai ki he monumanu**” ‘oku ‘uhinga ki ha hei (hay) musie, kau‘i uite, ‘akau fakalelei kekelele, foha, fua‘i‘akau pe vesitapolo (fo‘ou, momoa, fakatolonga pe ‘ai kapa), tenga, pe ha uite pea kau ai ha me‘a ‘oku ngaue‘aki ki he me‘akai ‘a e monumanu;

“**hoosi**” ‘oku ‘uhinga ki ha hoosi tangata, hoosi fefine, hoosi faito‘o, pe fanga ‘uhiki‘i hoosi tangata, ‘uhiki‘i hoosi fefine, pe ‘uhiki‘i hoosi, pea kau ai ‘a e ‘asi, hini (hinny) pe miuli (mule) pe ‘anga‘anga ‘o ha taha ‘o kinautolu ni;

“**monumanu fakahu mai**” ‘oku ‘uhinga ki ha monumanu ‘oku fakahu mai ki he Pule‘anga ‘i tahi pe ‘atā;

“**osi ma’u**” ‘oku ngaue’aki ki ha monumanu, ‘oku ‘uhinga ko e monumanu ko ia ‘oku te’eki ke ‘ilo’i mo’oni ‘oku mahaki’ia, ka kuo ‘osi fetu’utaki fakahangatonu pe ta’e fakahangatonu mo ha monumanu kuo ma’u ‘e he mahaki pe ha feitu’u pe me’a ‘a ia ‘oku mahalo’i ‘e he ‘Inisipēkita ‘oku ne fetuku holo pe ‘oku ne ma’u ha mahaki;

“**ēlia ‘osi ma’u**” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘ēlia ‘a ia ‘oku fanongonongo ‘e he ‘Ofisa Pule Ngaue ko e ‘elia ‘osi ma’u ‘aki ha fanongonongo faka-Pule’anga ‘a ia ‘oku fakahaa’i ia koe’uhi ko e Kupu 16 kupu-si’i (4) ‘o e Lao ni pe ‘oku ‘ikai tamate’i koe’uhi ko e Kupu 17 ‘o e Lao ni ‘a ia ko e ‘ēlia takatakai pea kau ki ai mo e feitu’u ‘osi ma’u;

“**feitu’u ‘osi ma’u**” ‘oku ‘uinga ki ha fonua ‘a ia kuo fakahā ‘e he ‘Inisipēkita ko e feitu’u ‘osi ma’u ‘aki ha fanongonongo faka-Pule’anga ‘a ia ‘oku fai koe’uhi ko e Kupu 16 ‘o e Lao ni;

“**Inisipekita**” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘Inisipekita pe ‘inisipekita fakataimi kuo fakanofu koe’uhi ko e Lao ni;

“**kelekele**” ‘oku ‘uhinga ki ha ‘ēlia, mala’e, ngoue’anga, ‘api ngoue fua’i’akau, faama, ki’i ‘ā fale, ‘ā, hala pule’anga, pe ha feitu’u pe ngaahi fale, pea ko e lau ki he kelekele ‘oku a’u ki he pea kau ai ‘a e vai, taulanga, uafu, mala’e vakapuna, vaka mo e vakapuna;

“**veve**” ‘oku ‘uhinga ki ha kau’i uite, pe ha me’a kehe ‘a ia ‘oku ngaue’aki ki he mohenga ke tākoto ai e monumanu pea kau ki ai e tee’i monumanu;

“**eikivaka**” ‘oku ‘uhinga ki he kapiteni pe ha taha kehe ‘oku ne pule’i ha vaka pe vakapuna;

“**Minisita**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita ‘oku ne tokangaekina e Ngoue pe ko e Minisita ko ia ‘a ia ‘e ala fakanofu ke ne tokangaekina e monumanu;²

“**fanongonongo**” ‘oku ‘uhinga ki ha fanongonongo ‘i he tohinima, pe ‘i he pulusi, pe tohinima fakakonga pe pulusi fakakonga, tufa ‘e ha taha, pe, ‘a ia ko ia ‘e fiema’u ‘aki hano tuku ia ‘i he pe lī ‘o fakatu’asila ki he ‘ofisa pe tu’asila ‘o ha ‘Inisipekita pe ko e feitu’u nofo’anga maheni pe ‘ilo’i fakamuimui ia ki ai pe pisinisi ‘i he Pule’anga ‘a e tokotaha ‘oku ‘a’ana pe ha taha kehe ‘a ia ‘oku fekau’aki mo e fanongonongo, pe fakapipiki ‘a e fanongonongo ‘i he ‘api pe feitu’u kehe ‘oku ‘ilo’i ngofua ‘i he ‘api ‘o e taha ‘oku ‘a’ana pe ha taha kehe;

“**tokotaha nofo**” ‘i he me’a fekau’aki mo ha kelekele ‘oku ‘uhinga ki he tokotaha nofo ‘i he kelekele pea kapau ko e kelekele ‘oku ‘ikai nofo’i pe ‘oku ‘ikai ‘ilo’i, ‘a e tokotaha nofo, pe ‘ikai lava ke ‘ilo’i, ‘oku kau ai ‘a e tokotaha ‘oku ‘a’ana ‘a e ‘api lisi pe ma’u tofi’a;

“**me’a mo’ui**” ‘oku ‘uhinga ki he polotosoa (protooan), talingeling, pekitilia (bacterium), vaelasi (virus), pe ha me’a mo’ui kehe pe fanga ki’i me’a mo’ui iiki ‘aupito (micro-organism), ‘a e me’a ko ia kapau ‘oku mo’ui ‘e lava ke nau fakatupu ha mahaki, ‘a ia ‘oku faka’uhinga’i ‘i he kupu ni, pe ha mahaki kehe ‘oku ma’u ‘e he monumanu, pe kapau ‘oku mate, na’e lava ‘i he’ene kei

mo'ui, pea kau ki ai 'a e me'a mo'ui 'e he founa fakasaienisi pe toe me'a mo'ui 'oku toe tupu mei ai, pe ha toe me'a kehe kuo teuteu pe ha polotosoa (protooan) pe tatau mo ia, talingeling, pekitelia, vaelasi (virus) me'a mo'ui pe fanga ki'i me'a mo'ui toe fu'u iiki ange 'aupito;

“**taha 'oku 'a'ana**” fekau'aki mo ha monumanu pe uta'anga me'akai 'a e monumanu, pe ngaahi naunau 'oku 'uhinga ki ha taha pe 'oku 'a'ana pe ongo fa'ahi 'e ua 'oku 'anaua 'a e me'a ko ia (ka e 'ikai ko ha mokasi 'oku 'ikai ke ne ma'u) pea kau ki ai ha pule, taha 'oku ne tokanga'i, fakafofonga, uta'anga, 'eikivaka 'o ha vaka pe 'eikivaka vakapuna pe ha taha kehe 'a ia 'oku ne ma'u pe pule ki ai, pe ha konisa'ini (consignee) ki ai,

“**feitu'u**” 'oku kau ai ha kekeleke, vai, taulanga, uafu, vaka mo e vakapuna 'i loto 'i he ngaahi ngatangata'anga ki tu'a 'o e ngaahi konga tahi fakafeitu'u 'o e Pule'anga;

“**taulanga**” 'oku kau ki ai 'a e taulanga 'i tahi, pe mala'e vakapuna pe positi 'ofisi;

“**kekeleke kolonitini**” 'oku 'uhinga ki ha kekeleke pe feitu'u kuo vahe'i 'e he Minisita koe'uhi ko e Kupu 4 'o e Lao ni ko ha kekeleke kolonitini;

“**vaka**” 'oku 'uhinga ki ha vaka (boat), vaka lahi (ship), sitima, vaka taulani, lafalafa, ki'i vaka, 'iote, vaka feli (ferry boat) pe vakavaka'amei;

“**puaka**” 'oku 'uhinga ki he puaka tau, puaka 'osi faito'o, puaka sināmanu, pe puaka 'o ha ta'u pē pea mo ha fa'ahinga kalasi pē pe ko ha 'anga'anga 'o ha taha 'o kinautolu.

3 Ko e lao'ni kuo pau ke ngāue'aki ki he Pule'anga

Ko e Lao'ni kuo pau ke ngāue'aki ki he Pule'anga.

KONGA II — KO E FAKAHŪ MAI

4 Ngaahi kekeleke kolonitini

- (1) 'E ngofua ki he Minisita mei he taimi ki he taimi 'aki ha fanongonongo 'i he Kasete ke ne fakamahino'i ha kekeleke 'oku 'i ai hano mafai ki ai pe 'aki ha loto ki ai 'a e Minisita 'o e Fonua, ha kekeleke 'o e Pule'anga, ke hoko ko ha kekeleke kolonitini koe'uhi ko hono tauhi 'o e monumanu fakahu mai, pe 'o e fa'ahinga 'e taha pe lahi ange 'o e monumanu 'oku fakahu mai.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita mei he taimi ki he taimi ke ne liliu, fetongi pe toe fakamahino'i pe fakapekia ha kekeleke kolonitini pehē.
- (3) Ko e fakamole fakapa'anga 'o e langa 'o ha ngaahi fale mo e ngaahi 'ā, 'a ia pe 'oku fiema'u 'i he ngaahi kekeleke kolonitini, kuo pau ke fua mei ha

pa'anga mei he taimi ki he taimi kuo vahe'i 'e he Fale Alea koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'o e kupu ni.

- (4) Ko e ngaahi kekeke kolonitini kotoa pē mo e ngaahi koloa 'oku ai e ngaahi totonu ki ai, ngaahi 'ā mo e ngaahi fale kuo pau ke 'i he mafai 'o e 'Ofisa Pule Ngaue pe ha 'ofisa fakapotungaue kuo fakamafai'i 'e ia.
- (5) Kuo pau he 'ikai ha taha te ne hu ki pe to'o mei ha kekeke kolonitini ha monumanu pe ha me'a te'eki ma'u 'a e tohi fakangofua 'a e 'Ofisa Pule Ngaue .³

5 Ngofua ki he Minisita ke ne fanongonongo 'a e ngaahi taulanga hū'anga

'E ngofua ki he Minisita mei he taimi ki he taimi 'aki ha fanongonongo 'i he Kasete, ke ne fanongonongo 'a e ngaahi taulanga pau ke hoko ko e ngaahi taulanga ia 'a ia 'e ngofua ke fakahu fakalao mai ai ha monumanu pe ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu ki he Pule'anga.

6 Ngaahi fakangatangata 'i hono fakahū mai 'o e monumanu

- (1) Kuo pau he 'ikai ha taha te ne fakahū mai pe 'omai ha monumanu, pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu, ngaahi naunau fa'o'anga, ngaahi naunau pe me'akai 'a e monumanu ki he Pule'anga —
 - (a) ta'e 'i ai ha tohi fakangofua 'a e 'Ofisa Pule Ngaue pe 'a e tokotaha kuo fakamafai'i 'e ia ki he me'a ko ia;
 - (b) 'o fepaki mo ha tu'utu'uni kuo fai 'i heni; pe
 - (c) 'o fepaki mo e Kupu 7 'o e Lao ni.
- (2) Kuo pau ki he ngofua pehē kotoa pe ke fakatatau ki he ngaahi fiema'u ko ia 'a ia 'e ala fakamahino'i 'i he me'a 'oku fekau'aki mo e me'a ko ia 'i he ngofua pea 'i ha toe ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i he Lao ni.
- (3) 'E lava ke hilifaki 'e ha ngofua ha ngaahi fiema'u pe 'i he ngaahi tu'utu'uni ke fakahoko 'a kinautolu 'i he hili hono fakahu mai pe 'omai 'o ha monumanu pe ngaahi fa'ahinga monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu pe ngaahi naunau.
- (4) 'E lava ki he ngofua pehē ke ngaue'aki fakalukufua pe ngaue'aki ki hano fakahu mai 'a ia 'oku fakamahino'i.
- (5) 'E lava ke fakapekia ha ngofua pehe pe liliu 'i ha taimi pe 'e he 'Ofisa Pule Ngaue pe ha taha kuo fakamafai'i 'e ia ke ne foaki ha ngofua pehē.

7 Tapui 'o e fakahu mai pe faka'atā 'o ha fa'ahinga monumanu

- (1) Kuo pau he 'ikai ha taha te ne fakahu mai pe 'omai ki he Pule'anga ta'e ma'u ha ngofua kimu'a mei he Kapineti 'a ha monumanu pe 'anga'anga 'o e ngaahi fa'ahinga 'oku hā 'i lalo —
- (a) ha ngata 'o ha fa'ahinga kalasi pe;
 - (b) ha fa'ahinga monumanu ngaolo kona, pe fa'ahinga kalasi pe 'o ha monumanu mo'ui 'i 'uta mo 'i ha vai 'a ia 'oku kona, ika pe monumanu ta'e huitu'a 'oku kona;
 - (c) ha fa'ahinga pe 'o e ngeli;
 - (d) ha kalasi pe 'o e ngaahi fa'ahinga 'o e sikueli (squirrel);
 - (e) ha fokisi pe (red pe silver);
 - (f) ha masikuati; (masikaati) (musquash or muskrat);
 - (g) ha hemisitā (hamster);
 - (h) ha mongikuusi (mongoose);
 - (i) ha sipu (pe natilia); (coypu or nutria);
 - (j) ha miniki (mink);
 - (k) ha lapisi (rabbit);
 - (l) ha hea (hare);
 - (m) ha tia (deer);
 - (n) ha posumu (opposum);
 - (o) ha monumanu kehe 'a ia 'e ngali ke hoko ai ha faingata'a pe ke ne fakatupu lavea pe maumau.⁴
- (2) Kuo pau he 'ikai ha taha te ne fakahu mai pe 'omai ki he Pule'anga 'a e fua, huhu'a fakatupu (semen) pe kakano 'o ha monumanu kuo fakamahino'i 'i kupusi'i (1) 'o e Kupu ni ta'e 'i ai ha fakangofua ki mu'a mei he Kapineti.

8 Fatongia ke ta'ofi 'a e monumanu hono fakahifo mai

Kuo pau ki he taha 'oku 'a'ana, taha na'a' ne nō e vaka, fakafofonga pe 'eikivaka 'o ha vaka pe vakapuna 'oku tau mai ki he Pule'anga ke ne —

- (a) ta'ofi ha monumanu 'i hano fakahifo mai mei ha vaka pe vakapuna kae'oua kuo fakangofua 'e ha 'Inisipekita; pea
- (b) kapau 'oku fiema'u 'e he 'Inisipekita, ke ne fai ha malu'i 'o a'u ki he lahi ko e \$1000 'a ia 'e ala fiema'u 'e he 'Inisipekita ke malu'i 'aki ha tu'utu'uni ke fai ki ai he kupu ni.

9 Puke mo e tuku atu 'o ha monumanu mo e me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu 'i he ngaahi vaka pe vakapuna

Ka 'i ai ha monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu 'e 'ilo 'e ha 'Inisipekita 'i ha vaka pe vakapuna pea ko e monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu ko ia 'oku 'ikai fakahu mai pe 'omai ki he Pule'anga 'o fakatatau mo e Lao ni pea 'oku 'ikai tu'u 'i he lisi 'o e tohi ki he fakahu mai 'a e vaka pe vakapuna ko e monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu ko ia kuo pau ke lau ia kuo fakahu ta'e fakalao mai, pea kae'oua kuo tu'utu'uni 'e he 'Inisipekita ke tauhi ia 'i he vaka pe vakapuna pea toe fakafoki pe he vaka ko ia, kuo pau ki he monumanu pe me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu ko ia ke puke pea faka'auha 'e he 'Inisipekita pea he 'ikai ha totongi huhu'i ke totongi ki he me'a ko ia.

10 'Omai ta'efakalao 'o e monumanu

- (1) Ka 'i ai ha monumanu ne 'omai pe fakahu mai ta'e fakalao ki he Pule'anga, pea ka 'i ai ha 'uhiki 'o e monumanu ko ia 'e lava ke pule 'e he Inisipekita 'a ia kuo pau ke ne faka'auha pe fai fakatatau ki he tu'utu'uni 'a e 'Ofisa Pule Ngaue fekau'aki mo e monumanu ko ia.
- (2) Ka 'i ai ha tee'i monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau na'e fakahu pe 'omai ta'e fakalao ki he Pule'anga 'e 'atā ke puke ia 'e he 'Inisipekita 'a ia te ne faka'auha, fakahu, faito'o pe fai kiate kinautolu fakatatau mo ia 'e tu'utu'uni 'e he 'Ofisa Pule Ngaue.
- (3) Ko e kotoa 'o e ngaahi totongi mo e ngaahi fakamole fekau'aki mo e pea mo ia na'e fai ki ai 'i hono puke, faka'auha pe 'a ia 'e fai ki he monumanu ko ia, koloa, tee'i monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau kuo pau ke fua ia 'e he taha 'oku 'a'ana 'a e me'a ko ia, pea kuo pau ke totongi fakafoki ia 'e he taha 'oku 'a'ana ko ha mo'ua ki he Pule'anga pea kuo pau he 'ikai ha totongi huhu'i ke totongi ki he me'a ko ia.
- (4) 'E ngofua ki he 'Inisipekita ke ne fakaava, pe fiema'u ke ne fakaava ha fa'o'anga pe kato pea 'e ngofua ke ne sivi mo vakai'i ha ngaahi koloa pe ngaahi 'ū me'a kuo 'omai ki he Pule'anga mei muli.
- (5) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fakahu mai pe 'omai ki he Pule'anga ha monumanu 'o 'ikai fakatatau mo e Lao'ni mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i heni mo ha fakangofua 'i ai 'oku na fai 'a e hia ki he kupu ko 'eni 'o e Lao'ni.
- (6) Ko e taha kotoa pe 'a ia 'oku ne ma'u 'i he 'ilo'i pau ha monumanu 'oku fakahu ta'e fakalao mai pe 'omai ki he Pule'anga pe ha hako 'o e monumanu ko ia, 'oku ne fai ha hia 'i he konga ko 'eni 'o e Lao'ni.

11 Ko e ta'ofi fakatu'upake 'i hono fakahu mai

- (1) Tuku kehe pe ha me'a 'i he Lao'ni, 'e ngofua ki he Minisita koe'uhi ko e kaveinga 'o hono ta'ofi 'a hono 'omai 'a e mahaki 'o e monumanu, 'i ha taimi pe 'aki ha fanongonongo 'i he Kasete, ke ne tapui pe ta'ofi hono fakahu mai 'o ha monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau pe ha toe me'a kehe tatau pē pe ko e hā, tatau pe fakakātoa pe kae'oua ko e ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'oku hā 'i he ngofua 'oku fai ki ai.
- (2) Ka 'i ai ha fanongonongo koe'uhi ko e kupusi'i (1) 'o e kupu ni kuo pau ke fakangata ia he mahina 'e 6 mei he 'aho 'o hono fuofua pulusi 'i he Kasete, ka 'o kapau 'e fiema'u 'e ala fakalōloa pe fakafo'ou mei he taimi ki he taimi.

12 Fatongia 'o e kau 'ofisa 'o e Positi 'Ofisi mo e Tute

Kuo pau ko e fatongia 'o e kau 'ofisa kotoa pe 'o e Positi 'Ofisi mo e Tute fakataautaha ke nau tokoni 'i hono fakahoko 'o e kupu 10 'o e Lao ni pea ke ta'ofi hono fakahu mai ki he Pule'anga, pe ko hano 'omai ki ha kongā 'o e Pule'anga ha me'a 'oku fepaki mo e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pea mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i heni. Koe'uhi ko e ngaahi kaveinga ko 'eni, 'e ngofua 'i he fekau'aki mo ha me'a pehe kuo 'omai pe feinga ke 'omai ke ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Lao ki he Positi 'Ofisi 'i he me'a ki he ngaahi koloa fakameili kuo lī 'o maumau ai 'a e Lao ko ia, pea 'i he Lao⁵ ki he Anga 'o e Tute mo hono Tanaki pea mo e Lao ki he Ngaahi Tute 'i he me'a 'oku kau ki he ngaahi koloa ta'e tute pea tapui.

13 Pule'i 'o e fakahu mai 'o e monumanu etc. mo e ta'ofi hono 'omai 'o e mahaki

- (1) 'E ngofua ki he Minisita i he loto ki ai 'a e Kapineti ke ne fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni ki he kotoa pe ha ni'ihi 'o e ngaahi kaveinga ko 'eni⁶ —
- (a) tapui pe fakangata hono fakahu mai pe 'omai ki he Pule'anga (tatau 'i he fakalukufua pe mei he ngaahi fonua ko ia pe ngaahi feitu'u pea 'i he lolotonga 'a e ngaahi vaha'a taimi 'a ia 'e ala fe'unga koe'uhi ko e kaveinga 'o hono ta'ofi 'a e 'omai ki he Pule'anga ha monumanu 'oku uesia 'e ha mahaki pea tatau ko e kotoa pe kae'oua ko e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'a ia 'oku ala fakamahino'i 'i he ngaahi tu'utu'uni pe 'i he ngofua kuo fai ki ai) 'o e kotoa pe ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a ko 'eni —
- (i) monumanu fa'ahinga 'e taha pe lahi ange 'o e monumanu;
- (ii) ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu mo e tee'i monumanu;
- (iii) ha me'akai monumanu, ngaahi naunau, mo e ngaahi me'a 'o ha fa'ahinga pe 'a ia kuo, pe 'oku fakapotopoto 'a e tui ki ai 'a e

- 'Inisipekita kuo na fetu'utaki mo ha monumanu kehe me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu pe tee'i monumanu;
- (iv) kekelele, 'one'one, 'umea, me'a fakamamafa vaka, puha, naunau fa'o'anga me'a, fa'o'anga 'akau 'e ala tupu pe me'akai monumanu.
- (b) tu'utu'uni ha ngaahi taulanga pe ngaahi mala'e vakapuna 'a ia 'e ngofua ke fakahifo mai ai ha monumanu pe ngaahi fa'ahinga 'o e monumanu ki he Pule'anga;
- (c) fai 'a e ngaahi tu'utu'uni mo 'eke 'a e ngaahi tohi fakamo'oni ki he monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, ngaahi naunau mo e me'akai monumanu, pe ha taha 'o kinautolu, ke fakahu mai ki he Pule'anga koe'uhi ke ta'ofi hono fakahu mai 'o e mahaki ki he Pule'anga;
- (d) fai hono 'oatu pe kaniseli 'o e ngaahi ngofua ki he fakahu mai 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, ngaahi naunau mo e me'akai monumanu, pe ha taha 'o kinautolu ke hu mai ki he Pule'anga pea fakamahino'i ha ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'e fiema'u ke ne ta'ofi 'a e 'omai 'a e mahaki ki he Pule'anga;
- (e) 'oatu ki he kau 'eiki vaka mo e kau kapiteni 'o e ngaahi vaka mo e vakapuna mo e kau ma'u mafai 'oku nau pule'i 'a e ngaahi taulanga, ke 'oatu 'a e ngaahi fakamatala ko ia koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'o e Lao ni 'a ia 'e tu'utu'uni mei he taimi ki he taimi;
- (f) fa'u 'a e tu'utu'uni ki he ngaahi fatongia ke fai 'e he kau 'eiki vaka pe kau kapiteni 'o ha ngaahi vaka pe vakapuna 'i he fekau'aki mo ha monumanu tatau ai pē pe 'ikai fakataumu'a ke fakahu mai ki he Pule'anga pea 'i he me'a fekau'aki mo hono tauhi 'o e veve 'i he ngaahi vaka mo e vakapuna; mo e fiema'u ke ngaue'aki 'a e ngaahi naunau fakafaingofua ki hono faka'auha 'a e veve pe ko hono tuku atu 'o e veve 'o hange ko ia kuo tu'utu'uni 'e he 'Inisipekita;
- (g) tu'utu'uni hono sivi 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu kuo 'omi pe 'ai ke 'omai ki he Pule'anga;
- (h) tu'utu'uni ki hono tapuni (sila'i) ki he'ene fakafiemalie ki ha 'Inisipekita pe ha vaka pe vakapuna 'oku tau mai ki he Pule'anga mei muli, ha ngaahi kopate me'akai 'a ia 'oku 'i ai ha kakano'i manu 'a ia na'e 'omi mei ha fonua muli, pe ha kakano'i manu 'a ia ia kuo 'osi fetu'utaki mo e kakano'i manu ko ia;
- (i) ke tu'utu'uni ki he taha kotoa pe (kau ki ai mo e memipa kotoa pe 'o e kauvaka 'o ha vaka pe vakapuna) 'oku tu'uta mai ki he Pule'anga mei Tu'a Pule'anga ke fai ha fakamatala 'i he foomu kuo tu'utu'uni koe'uhi ko e kaveinga ko ia pe 'oku 'i ai ha'ane monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, ngaahi naunau pe me'a mo'ui 'i he'ene kato pe kuo ne 'i ha fale fahi'anga monumanu, falengaue kakano'i

manu pe faama, 'i ioto 'i he vaha'a taimi kuo tu'utu'uni ki ai 'i he tohi fakamatala;

- (j) ke tu'utu'uni koe'uhi ko hono fa'ao fakapule'anga mo e faka'auha 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau 'a ia ko ia 'e fiema'u ke pule'i pe ke ta'ofi 'a hono 'omai 'o ha mahaki ki he Pule'anga, pea ke tu'utu'uni 'a e founga 'o hono faito'o ta'ofi 'o e kakai pe ngaahi me'a 'a ia kuo nau fetu'utaki mo e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu, tee'i monumanu, me'akai monumanu pe ngaahi naunau, vaka, vakapuna pe ha me'a kehe 'oku ngalingali te ne fetuku holo ha mahaki;
- (k) ke tu'utu'uni fakalukufua koe'uhi ko e ngaahi taumu'a kotoa 'a ia 'e ala fiema'u koe'uhi ko hono ta'ofi 'a hono 'omai 'o e mahaki ki he Pule'anga.

14 Ngaahi maumau lao

- (1) Ko e taha kotoa pe 'a ia 'oku ne fai ha me'a 'e maumau ai pe 'ikai fai fakatatau ki ha taha 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Konga ko 'eni 'o e Lao ni, pe ha fanongonongo kuo fai 'e he Minisita koe'uhi ko e Kupu 11 'o e Lao ni 'oku 'ne maumau'i 'a e konga ko 'eni 'o e Lao'ni.⁷
- (2) Ko e taha kotoa pe 'oku ne maumau'i 'a e konga ko 'eni 'o e Lao ni 'e ala tautea 'i ha'ane mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'e 'ikai lahi hake 'i he \$2000 pe ki ha ngaue popula ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 2 pe fakatou'osi.⁸

KONGA III — PULE'I 'O E MAHAKI

MAHAKI 'I HE TEPILE 'ULUAKI

15 Ngaahi mahaki 'uhinga ki ai 'a e Lao

- (1) 'I he Lao ni tuku kehe kapau 'oku toe 'i ai ha faka'uhinga kehe 'i ai, ko e lau kotoa pe ki ha mahaki 'oku 'uhinga ia ki ha mahaki kuo fakamahino'i 'i he Tepile 'Uluaki pe Ua ki he Lao ni.
- (2) 'E ngofua ki he Minisita mei he taimi ki he taimi 'aki ha fanongonongo 'e he Kasete ke ne fakatonutonu 'a e ngaahi Tepile ki he Lao ni 'aki hono to'o pe fakahu atu 'a e hingoa 'o ha mahaki.⁹

16 Pule'i 'o e ngaahi mahaki 'i he Tepile 'Uluaki

- (1) Kapau 'oku 'i ai ha 'Inisipekita 'oku 'i ai ha 'uhinga ke tui pe mahamahalo 'oku ma'u 'e ha monumanu pe uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki, 'i he taimi lolotonga ko ia, 'a ia kuo fakamahino'i 'i he Tepile 'Uluaki 'o e Lao ni pea 'oku pe kuo ne 'i ha kelekele kuo pau ke ne fakahaa'i 'i ha fanongonongo 'a e kelekele ko ia pea mo ha toe kelekele kehe (kapau 'oku 'i ai) 'i he kaungā'api kelekele ko ia 'a ia te ne ala fakamahino'i ko e feitu'u 'osi ma'u.
- (2) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pe kuo fai koe'uhi ko e kupusi'i (1) 'o e Kupu ni ke 'oatu ai ha tatau 'o e fanongonongo ki ha taha 'oku nofo 'i he konga takitaha 'o e kelekele ko ia kau ki ai mo e feitu'u 'osi ma'u;
Tuku kehe kapau ko e 'Inisipekita 'oku ne fai 'a e fanongonongo 'oku 'ikai te ne lava 'o fe'iloaki mo ha taha hili ha'ane faka'eke'eke fe'unga ke fakapapau'i ha taha 'oku nofo 'i he konga 'o e kelekele 'e 'ikai fiema'u ke tufa 'a e fanongonongo ko ia:
Tuku kehe kuo pau foki, kapau 'oku ta'e malava ke fai 'a e fanongonongo 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni kimu'a 'o e kupu ni, 'e lava ke fai ia 'aki ha fanongonongo 'i he Kasete.
- (3) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pe ko ia ke 'i ha foomu kuo fakangofua koe'uhi ko e taumu'a ko ia 'e he Minisita.
- (4) Ka 'i ai ha kelekele 'oku fakahaa'i ko ha feitu'u 'osi ma'u 'e he 'Inisipekita kuo pau ke ne fakahā leva ki he 'Ofisa Pule Ngaue 'a ia kuo pau ke ne fai ha fanongonongo fakapule'anga 'o e feitu'u 'osi ma'u pea kuo pau ke ne fakahaa'i ha konga 'o e pe kotoa 'o e motu 'a ia 'oku tu'u ai 'a e feitu'u 'osi ma'u ko ha 'elia 'osi ma'u.¹⁰
- (5) 'Oka fakahaa'i ha 'elia 'osi ma'u 'e he 'Ofisa Pule Ngaue 'e ngofua ke ne fiema'u ha tokoni 'a ha memipa 'o e Polisi pe ha 'ofisa 'o e mala'e vakapuna pe kau ma'u mafai taulanga ke fokotu'u ha ngaahi me'a 'aa'i hala 'o e ngaahi hu'anga ki tu'a mei he 'elia 'osi ma'u pea kuo pau ke ne tu'utu'uni ha ngaahi naunau fakafaingofua ke fokotu'u ai koe'uhi ki hono fakama'a mo hono fai 'o e faito'o ta'ofi ki he ngaahi me'alele kotoa pē mo e sū, pea mo ha toe me'a kehe 'oku ngalingali te ne fai hano fetuku holo 'a e mahaki, mei he'enau mavahe atu he 'elia ko ia.
- (6) Kuo pau ki he 'Ofisa Pule Ngaue ke ne tu'utu'uni ke fokotu'u ha ngaahi naunau fakafaingofua koe'uhi ko e faito'o ta'ofi mahaki 'o e ngaahi fa'o'anga, ngaahi puha lalahi, ngaahi me'a 'ai'anga me'a mo e ngaahi 'alā me'a pehe 'a ia 'oku ngalingali te nau fetuku holo 'a e mahaki pea 'oku toki fetuku atu mei he 'elia 'osi ma'u pe kau ai mo e sivi fakalautelau 'o e 'ū kato 'a e kakai kotoa 'oku nau mavahe atu mei he 'elia 'osi ma'u ki ha toe ngaahi motu kehe 'i he Pule'anga, pe ki ha ngaahi fonua kehe, koe'uhi ke ne ta'ofi ha sū, ngaahi me'a ngaue, monumanu pe koloa vesitapolo, pe ha toe me'a kehe 'a ia 'i he fakakaukau 'a e 'Inisipekita 'oku ngalingali kuo 'osi ma'a mei he'enau mavahe atu mei he 'elia 'osi ma'u.

- (7) 'Oku maumau lao pea 'oku ala mo'ua 'i hano tautea ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$2000 'a e taha kotoa pe¹¹—
- (a) 'oku'ne fakafepaki'i pe fakafe'atungia'i 'ilo pau pe ta'e fai 'ilo pau ki ha tu'utu'uni, ha memipa 'o e Polisi pe ha 'ofisa 'o e mala'e vakapuna pe kau ma'u mafai taulanga 'a ia 'oku ne fai 'a hono fakahoko hono ngaahi fatongia koe'uhi ko e kupu ni; pe
- (b) 'oku ne hu 'ilo pau pe mavahe atu, pe 'ave ha monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, vesitapolo, ngaahi koloa fua'i'akau pe 'akau, me'akai monumanu, ngaahi naunau, pe me'a 'o ha fa'ahinga pe mei ha 'elia 'osi ma'u ta'e 'i ai ha tohi fakangofua mei ha 'Inisipekita pe ha founa kehe 'o 'ikai ke fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'e ala fakamahino'i 'e he 'Inisipekita 'i he tohi 'oku ne foaki 'a e fakangofua; pe
- (c) 'oku'ne 'ave 'i he 'ilo'i pau ha monumanu, me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, vesitapolo, koloa fua'i'akau pe 'akau, me'akai monumanu, ngaahi naunau, pe ha me'a mei he pe ki he 'elia 'osi ma'u, pea mei he feitu'u 'e taha 'i loto 'i ha 'elia 'osi ma'u, ta'e 'i ai ha tohi fakagofua mei ha 'Inisipekita pe 'i ha founa kehe 'o 'ikai ke fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a ia 'e ala fakamahino'i 'e he 'Inisipekita 'i he tohi 'oku ne foaki 'a e fakangofua.
- (8) Ko e kotoa 'o e monumanu, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he monumanu, tee'i monumanu, vesitapolo, fua'i'akau pe ngaahi koloa mei he 'akau me'akai monumanu, ngaahi naunau, pe ha me'a 'a ia 'oku 'oatu pe 'omai 'o fepaki mo e kupusi'i (7) 'o e kupu ni 'e ngofua ke puke 'e he 'Inisipekita pea kuo pau ke puke fakamalohi, faka'auha, fakatau atu pe ka 'ikai pea tuku atu ia 'o fakatatau ki ha tu'utu'uni 'e ala fai 'e he 'Ofisa Pule Ngaue .

17 Tamate'i 'o e feitu'u ko ia 'a ia na'e fanongonongo

Ko e fanongonongo kotoa pe 'o ha 'elia pe kelekele ko e feitu'u 'osi ma'u pe ko e 'elia 'osi ma'u kuo pau ke hokohoko atu kae 'oua kuo tamate'i 'aki ha fanongonongo hono tamate'i ko ia 'a ia 'oku 'oatu 'i he founa pe ko ia na'e 'oatu 'aki hono fakahā 'o e fanongonongo ko ia kimu'a.

18 Ko e fanongonongo 'o e to fakafokifa 'a e mahaki 'o e monumanu

- (1) Ka 'i ai ha taimi 'oku ha mai kuo tō ha mahaki fakatu'utamaki 'oku ngalingali ke tō 'i he Pule'anga, pe 'i ha konga pe ngaahi konga 'o e Pule'anga, 'e ngofua ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineta ke ne fanongonongo 'oku 'i ai ha tu'unga 'o e mahaki 'o e monumanu 'oku hoko fakafokifa 'i he kotoa 'o e Pule'anga pe 'i he konga ko ia 'o e Pule'anga 'a ia 'e ala fakamatala'i 'i he Fanongonongo.

- (2) Kuo pau he 'ikai kei hokohoko atu hono ngaue'aki 'o e Fanongonongo ko ia 'o laka hake 'i he mahina 'e 6, ka kuo pau he 'ikai ha me'a 'i he kupusi'i ko 'eni ke ne ta'ofi a hono toe fai ha fanongonongo 'e taha kimu'a pe 'i he hili e ngata 'a e vaha'a taimi ko ia.
- (3) Lolotonga 'a e tō fakafokifa ha mahaki 'o e monumanu 'i hono kotoa 'i ha 'elia pe ngaahi 'elia pehe 'e ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngaue pe ha taha kuo ne fakamafai'i 'i ha tohi koe'uhi ko e 'uhinga ko ia ke ne —
- (a) fekau ha taha tangata fe'unga 'oku laka hake hono motu'a 'i he ta'u 18 'a ia 'oku nofo pe ngaue 'i loto 'i he maile 'e 5 mei he feitu'u 'oku fiema'u ai ke tokoni ai ke ne tokoni 'i loto 'i ha 'elia pehe ke ne ta'ofi, faka'auha, pe fakangata e mafola 'a e mahaki 'i ha founga 'e fakamahino'i 'e he 'Ofisa Pule Ngaue pe taha 'oku ne fekau ke fai 'a e tokoni;
- (b) fekau 'a e taha 'oku 'a'ana ha me'a pe naunau pe kelekele pe ngaahi fale pe vaka pe vakapuna 'a ia 'oku 'i ha kongā pe 'o e Pule'anga pea 'a ia 'oku pehe 'e he 'Ofisa Pule Ngaue pe taha kuo ne fakamafai'i 'e tokoni ki hono ta'ofi, faka'auha, pe fakangata 'a e mafola 'a e mahaki ke 'ave 'a e me'a pe naunau ko ia ki pe fakangofua ia pe ko e kelekele pe ko e ngaahi fale pe ko e vaka pe ko e vakapuna ko ia ke ngaue'aki ki ha vaha'a taimi kuo tukupau 'e he 'Ofisa Pule Ngaue pe ha taha kehe.
- (4) Ko e taha kotoa pe 'a ia, 'i he'ene tali ki ha fekau 'o fakatatau mo e kupu ni, 'oku ne fai ha tokoni, pe 'ave ha me'a pe naunau ki pe fakangofua ia pe ha kelekele pe ngaahi fale pe vaka pe vakapuna ke ngaue'aki ki ha vaha'a taimi 'e he 'Ofisa Pule Ngaue pe ha taha, kuo pau ke totongi pe totongi huhu'i mei he pa'anga kuo vahe'i 'e he Fale Alea koe'uhi ko e kaveinga ko ia 'e he 'Ofisa Pule Ngaue 'i he ngaahi tu'unga ko ia, 'i ha tu'unga totongi, pea ke fakatatau ki he ngaahi tu'unga 'a ia 'e ala tu'utu'uni 'e he ngaahi tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni pe 'a ia 'e ala fakangofua 'e he Minisita 'o e pa'anga kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni pehe pe 'i he ngaahi me'a 'a ia 'oku 'ikai ngaue'aki ki ai 'a e ngaahi tu'utu'uni.
- (5) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai 'i he loto ki ai ha maumau'i 'o ha pe ta'e fai fakatatau ki ha tu'utu'uni 'o e kupu ni 'oku ne maumau lao, pea 'e ala tautea ia 'i ha'ane mo'ua ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1000.¹²

19 Ngaahi mafai ki he hoko fakafokifa hono ta'ofi 'o hono 'omai pe mafola 'a e mahaki

Kapau kuo fanongonongo 'e he Minisita 'i he loto ki ai 'a e Kapinetai 'oku 'i ai e tukunga 'oku hoko fakafokifa mai 'a e mahaki 'o e monumanu 'i he kotoa pe kongā pe ngaahi kongā 'o e Pule'anga pea 'i he lolotonga 'a e hokohoko atu 'a e me'a 'oku hoko fakafokifa ko ia, 'e ngofua ki he 'Ofisa Pule Ngaue 'i he 'elia pe ngaahi 'elia, ke ne fai 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia, pea fai kotoa 'a e ngaahi ngaue mo e ngaahi me'a, pea fai kotoa 'a e ngaahi tu'utu'uni, pea 'a ia 'oku ne fiema'u 'a e ngaahi ngaue ko ia ke fai, 'a ia 'i he fakakaukau 'a e 'Ofisa Pule Ngaue 'oku fe'unga mo

fiema'u koe'uhi ko e kaveinga 'o hono faka'auha, fakangata, pe ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki.

20 Totongi huhu'i koe'uhi ko e ngaahi mahaki 'i he Tepile 'Uluaki

- (1) Ka 'i ai ha monumanu ne puke fakamalohi'i pea tamate'i koe'uhi 'oku uesia pe 'osi ma'u pe mahalo'i 'oku uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki 'a ia 'i he lolotonga ni oku fakamahino'i 'i he Tepile 'Uluaki ki he Lao ni kuo pau leva ai ke totongi mei he pa'anga kuo vahe'i 'e he Fale Alea koe'uhi ko e kaveinga ko ia ki he taha 'oku 'a'ana 'a e monumanu kuo tamate'i 'a ia ko e totongi huhu'i ke tatau mo e tu'unga mahu'inga fakamaketi fe'unga ki he monumanu ko ia, 'a ia 'e hilifaki 'i he taimi 'o e sivi, 'a ia ko e tupu ia 'i hono puke fakamalohi'i mo hono tamate'i.
- (2) Kuo pau ke fai 'e he 'Ofisa Pule Ngaue 'a e fakafuofua'i 'o e totongi huhu'i 'a ia kuo pau ke aofangatuku 'a 'ene tu'utu'uni.
- (3) Kuo pau he 'ikai totongi 'a e totongi huhu'i ko ia kapau ko e taha 'oku 'a'ana kuo ne halaia 'i he maumau koe'uhi ko e Kupu 16(7) 'o e Lao ni 'i he me'a fekau'aki mo e monumanu kuo tamate'i.

NGAAHI MAHAKI 'I HE TEPILE UA

21 Ko e feitu'u pule'i'anga mahaki

- (1) Ka 'i ai ha 'uhinga 'a ha 'Inisipekita ke tui pe mahamahalo 'oku 'i ai ha monumanu 'e uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki kuo fakamahino'i 'i he Tepile hono Ua 'i heni pea 'oku pe kuo 'i ha kelekele 'e ngofua 'i ha fanongonongo ke ne fanongonongo 'a e kelekele ko ia pea mo ha kelekele kaunga'api 'a ia 'e ala ke ne tuhu'i pau ko ha feitu'u pule'i'anga mahaki;
- (2) Ko e fanongonongo kotoa pe koe'uhi ko e kupusi'i (1) 'o e kupu ni kuo pau ke tufa 'aki hono 'oatu ha tatau 'e taha 'o e fanongonongo 'i ha taha 'oku nofo 'i he konga kekeleke takitaha 'a ia 'oku kau 'i he feitu'u pule'i'anga mahaki:
Tuku kehe kapau ko e 'Inisipekita ko ia 'oku ne 'oatu 'a e fanongonongo 'oku 'ikai te ne lava lelei ke ma'u mo fakapapau'i vave 'a e taha 'oku nofo ai, he 'ikai leva ke totonu ke ne 'oatu 'a e fanongonongo pea 'i he ngaahi me'a pehe 'e toki ala lava ia ke fai 'a e fanongonongo 'i he Kasete.
- (3) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pe ko ia ke 'i ha foomu kuo fakangofua koe'uhi ko e kaveinga ko ia 'e he 'Ofisa Pule Ngaue.
- (4) Kuo pau ki he fanongonongo kotoa pe ko ia ke ne tu'utu'uni ko e monumanu kotoa pe 'a ia 'oku 'i he loto 'ā tatau mo e monumanu kuo mahalo'i pea 'a ia 'oku ala ma'u 'e he mahaki kuo pau ke kolonitini 'i he kelekele ko ia 'i he vaha'a taimi kuo fakamahino'i 'i he fanongonongo.

- (5) Kuo pau ko e fanongonongo kotoa pe 'o ha feitu'u 'oku pule'i ai 'a e mahaki ke hokohoko atu 'a hono fakamalohi'i ki he 'aho 'e 21 pe ki he vaha'a taimi nounou ko ia 'a ia 'e fakamahino'i 'i he fanongonongo pea 'e ala ke fakafo'ou mei he taimi ki he taimi.

Tuku kehe kuo pau ki he 'Ofisa Pule Ngaue ke ne fiemalie ko e fakafo'ou ko ia 'o e fanongonongo 'oku fiema'u koe'uhi ko hono sivi fakalelei, faito'o, pule'i pe faka'auha 'o e mahaki.

- (6) 'E ngofua ke fakapekia ha fanongonongo 'o ha feitu'u pule'i'anga mahaki 'e ha 'Inisipekita 'aki ha fanongonongo ke fakapekia 'i he founa tatau pe mo ia na'e 'oatu 'aki hono fakahaa'i 'o e fanongonongo.
- (7) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai ha maumau pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'e 'ikai lahi 'i he \$5000 'a ia 'oku ne 'ave 'i he loto ki ai ha monumanu pe me'a ki tu'a mei pe ki ha feitu'u pule'i'anga mahaki ta'e 'i ai 'a e tohi fakangofua mei ha 'Inisipekita pe ha me'a kehe 'oku 'ikai fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni ko ia 'a ia 'e fakamahino'i 'e he 'Inisipekita 'i he tohi fakalao 'oku 'oatu ai 'a e fakangofua.¹³

MAHAKI 'I HE TEPILE 'ULUAKI MO E UA

22 Mafai ke tamate'i ha monumanu mo fai ha sivi 'o e sino mate

- (1) Ka 'i ai ha 'Inisipekita 'oku ne sivi ha monumanu pe monumanu 'o ne mahamahalo ko e monumanu pe monumanu ko ia 'oku nau mahaki'ia pea ne pehe 'oku fiema'u ke fai hano sivi 'o e sino mate ke fakapapau'i mei ai ha tupu'anga 'e ngofua kiate ia, 'i he mafai 'o e 'Ofisa Pule Ngaue, ke ne tamate'i 'a e monumanu pe monumanu ko ia pea fai ha sivi 'a e sino mate 'i he founa 'oku ne pehe 'oku fe'unga koe'uhi ke fakapapau'i pe ko e monumanu pe monumanu ko ia 'oku mahaki'ia pea mo e me'a ko ia 'oku fe'unga koe'uhi ko e kaveinga tatau pe mo ia ke ma'u ai ha ngaahi konga ke sivi fakakemi 'a hono tupu'anga.
- (2) Ka 'i ai ha 'Inisipekita 'oku ne tamate'i ha monumanu 'o fakatatau ki he kupusi'i (1) 'o e kupu ni kuo pau ke ne fakaha 'i he tohi ki he 'Ofisa Pule Ngaue mo e taha 'oku 'a'an, 'a e ngaahi ola 'o e sivi pea mo ha ngaahi fakamatala fakakemi 'a ia 'e ma'u mei he sivi ko ia.

23 Pule'i 'o e mahaki mo hono faka'auha 'o e monumanu mahaki'ia

- (1) Kapau 'oku fiemalie 'a e 'Ofisa Pule Ngaue 'o ne pehe 'oku mahaki'ia pe 'osi ma'u 'e ha mahaki pe ne mahaki'ia lolotonga 'a e mahina 'e 3 kimu'a 'e ngofua ke ne fai ha tu'utu'uni —
- (a) ke pule'i pe faka'auha 'a e mahaki; pe
- (b) ke fakahoko hono faka'auha 'a e monumanu ko ia lolotonga 'oku vakai'i 'e ha 'Inisipekita.

- (2) Ko e taha 'oku 'a'ana ha monumanu 'oku mahaki'ia pe 'oku mahalo'i 'oku mahaki'ia pe ko e taha 'oku nofo 'i ha kelekele 'a ia 'oku 'i ai ha monumanu 'oku mahaki'ia kuo pau ke ne fai 'a e me'a ko ia neongo pe ko e ha 'a ia 'e tu'utu'uni 'e ha 'Inisipekita mo fiema'u ke pule'i pe faka'auha ha mahaki, pe ta'ofi 'a e mafola 'a ha mahaki ki pe mei ha feitu'u neongo pe ko fe.
- (3) Kapau he 'ikai fai 'e ha taha 'oku 'a'ana, taha 'oku nofo i ai, pe taha 'oku ne tokanga'i, ki he'ene fakafiemalie ki he 'Inisipekita ki ha tu'utu'uni 'oku fai 'i he kupusi'i (2) 'o e kupu ni, kuo pau ki he 'Inisipekita, 'aki 'a e mafai 'o e 'Ofisa Pule Ngaue , ke ne fakahoko 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i he me'a kotoa pe 'o hilifaki 'a e fakamole, kae'oua na'a pehe ke ta'e kau ai 'a e mo'ua koe'uhi ko e Lao ni 'a e taha 'oku 'a'ana, taha 'oku nofo 'i ai pe taha 'oku ne tokanga'i.
- (4) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai ha maumau 'i he loto ki ai pe ta'e fai ki ha me'a 'oku fekau'aki mo ha tu'utu'uni 'i he kupu ni pe 'o ha me'a 'oku fiema'u, fekau pe tu'utu'uni kuo fai pe 'oatu pe hilifaki koe'uhi ko e kupu ni 'oku ne fai ha maumau, pea 'e tautea 'o ka mo'ua ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$2000 pea kapau ko e maumau 'oku hokohoko atu, ki ha toe tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$50 ki he 'aho kotoa pe pe kongā 'aho 'a ia 'oku lolotonga hokohoko atu ai 'a e maumau.¹⁴

24 Fakafetu'utaki 'a e mahaki 'i he loto ki ai

Ko e tokotaha kotoa pe 'a ia, tuku kehe 'a e ngaahi kaveinga fakasaienisi 'i he mafai mei he 'Ofisa Pule Ngaue, 'oku ne fakafetu'utaki 'i he loto ki ai pe fakatupu ke fakafetu'utaki ha mahaki ki ha monumanu 'oku ne fai 'e ia ha hia pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki he ngaue pōpula ki ha vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 2, pe ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1000 'a e me'a ko ia 'e fakakaukau 'e he Fakamaau'anga 'oku taau pe fakatou'osi.¹⁵

25 Totongi huhu'i koe'uhi ko e monumanu kuo tamate'i koe'uhi 'oku 'i ai 'a e mahaki 'oku 'i he Tepile Ua

- (1) Ka 'i ai 'i he fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe 'o ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e Lao ni ha monumanu 'oku tu'utu'uni ke tamate'i pea tamate'i koe'uhi 'oku uesia pe 'osi ma'u 'e ha taha 'o e ngaahi mahaki 'a ia 'i he lolotonga ni 'oku fakamahino'i 'i he Tepile Ua ki he Lao ni pe 'oku mahalo'i 'oku uesia 'e he me'a ko ia, pea ko e 'anga'anga 'o ia 'oku faka'auha pe fakaka'anga kuo pau ki he taha 'oku 'a'ana ke ai 'ene totonu ki ha totongi mei he pa'anga kuo vahe'i e he Fale Alea koe'uhi ko e kaveinga ko ia, ko e huhu'i 'i he ngaahi me'a ko ia, ke a'u ki he tu'unga, pea fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni hili 'eni 'oku tu'utu'uni ki ai 'i he kupu ni.
- (2) Kuo pau ki he totongi huhu'i ke makatu'unga 'a ia hili 'eni 'oku tu'utu'uni ki ai 'i he kupu ni 'i he mahu'inga fakamaketi fe'unga ko ia 'o e monumanu 'o hange ko ia 'oku hilifaki ki ai 'i he taimi 'o e sivi 'a ia ko hono ngaahi ola ko

e tu'utu'uni ke tamate'i, ko e totongi huhu'i ke fakapapau'i 'e he 'Ofisa Pule Ngaue 'a ia ko 'ene tu'utu'uni kuo pau ke aofangatuku.

- (3) Ka 'i ai ha me'a 'a ia ko e totongi huhu'i 'i he fekau'aki mo ha monumanu kuo tamate'i 'oku totongi koe'uhi ko e kupu ni, kapau 'i he hili hono sivi 'o e 'anga'anga 'o e monumanu 'e fiemalie 'a e 'Inisipekita ta na'e 'ikai mahaki'ia ia 'i he taimi na'a ne tu'utu'uni ai ke tamate'i ai ia, ko e lahi 'o e totongi huhu'i kuo pau ko ha lahi ia 'e tatau mo e mahu'inga fakamaketi fe'unga ko ia 'o e monumanu.
- (4) Ka 'i ai ha me'a 'a ia ko e totongi huhu'i 'i he fekau'aki mo ha monumanu na'e tamate'i 'oku totongi koe'uhi ko e kupu ni, kuo pau ki he lahi 'o e totongi huhu'i ke lahi tatau mo e vaeua 'o e mahu'inga fakamaketi fe'unga 'o e monumanu.

26 Ko e ngaahi me'a 'a ia he 'ikai fai ai ha totongi huhu'i

- (1) Kuo pau he 'ikai fai ha totongi huhu'i 'i he fekau'aki mo ha monumanu kuo fakahu mai kapau ko e monumanu ko ia 'oku tu'utu'uni ke tamate'i kimu'a pea tuku ange mei he ngaahi pule'i fakakolonitini, pe fakamo'oni 'oku fu'u tau'ataina 'aupito ia mei he mahaki 'e he 'Inisipekita pe ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'e ia.
- (2) Kuo pau he 'ikai ha totongi huhu'i ke totongi koe'uhi ko e kupu 25 'o e Lao ni 'i he fekau'aki mo ha monumanu 'oku kehe mei he fanga hoosi, fanga pulu, fanga sipi, fanga kosi mo e fanga puaka.

27 Ko e ta'e fai hono faka'auha 'o e 'anga'anga

Ko e taha kotoa pe 'a ia 'oku ne ta'e fai pe ta'e tokanga ke faka'auha 'a e 'anga'anga 'o ha monumanu 'o hange ko ia 'oku tu'utu'uni 'e he 'Inisipekita 'oku ne fai ha hia pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1000.¹⁶

28 Ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke ne ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki

- (1) 'I he 'ikai ke fai hono fakangatangata 'a e mafai ke fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni 'a ia kuo foaki 'e he Kupu 13 'o e Lao'ni 'e ngofua 'i he loto ki ai 'a e Kapineta ki he Minisita ke ne fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ko e kotoa pe ni'ihii 'o e ngaahi kaveinga ko 'eni¹⁷—
 - (a) tu'utu'uni koe'uhi ko hono puke mo e tamate'i pe ko e kolonitini 'o ha monumanu 'a ia 'oku mahaki'ia pe 'osi ma'u pe mahalo'i 'oku mahaki'ia pe 'osi ma'u 'e ha mahaki;
 - (b) tu'utu'uni ki hono faka'auha mo e ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki;
 - (c) tu'utu'uni koe'uhi ko hono pule'i 'o e monumanu mo e ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaohi mei he monumanu 'i ha 'elia 'osi ma'u , pe

- feitu'u 'osi ma'u pe 'elia 'i ha 'elia 'osi ma'u , pe feitu'u 'osi ma'u pe 'elia pule'i'anga mahaki;
- (d) tu'utu'uni koe'uhi ki hono tapui pe tu'utu'uni 'a e fehu'aki holo 'a e monumanu, kakai, me'a kai monumanu, ngaahi naunau, ngaahi me'a 'oku ma'u mo ngaahi mei he faama mo e ngaahi me'a ,ki loto, mei loto, pe 'i ha feitu'u 'osi ma'u , 'elia 'osi ma'u pe 'elia pule'i'anga mahaki;
- (e) tu'utu'uni koe'uhi ko hono pule'i mo e ngaahi tu'utu'uni fakafaito'o ke ngaue'aki koe'uhi ko e monumanu kuo mahaki'ia, 'osi ma'u pe mahalo'i 'oku mahaki'ia , pe 'osi ma'u 'i he mahaki;
- (f) tu'utu'uni 'a e founga kuo pau ke fakama'a mo faito'o 'a e kakai pe ngaahi me'a 'oku fetu'utaki mo e monumanu kuo mahaki'ia pe 'osi ma'u 'e he mahaki, mo e kelekele, ngaahi fale, ngaahi me'a 'oku uta ai 'o fetu'utaki mo e monumanu kuo mahaki'ia pe 'osi ma'u ;
- (g) tu'utu'uni koe'uhi ko e faito'o ta'ofi pipihi 'o e kakai, vala, ngaahi me'a lele mo ha ngaahi koloa tatau pe pe ko e ha, ha taha 'a ia pe me'a 'a ia 'oku hu atu 'i he pe fou atu 'i ha 'elia 'a ia 'oku lolotonga to 'o hoko fakafokifa ai ha mahaki 'o e monumanu 'o fakatatau mo e Kupu 18 'o e Lao ni pe ha konga 'o e 'elia 'oku fakamahino'i 'i he ngaahi tu'utu'uni koe'uhi ke tokoni 'i hono fakangata 'a e mafola 'o e mahaki;
- (h) fa'u ha ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi makatu'unga ki he pe fakatatau kiate kinautolu 'a ia, koe'uhi ko ha fiema'u fakatatau ki he Kupu 18 'o e Lao ni kuo pau ke nau fai ha tokoni, pe hiki atu 'o ha me'a pe me'a ngaue pe fakangofua ia pe ha kelekele, ngaahi fale, ngaahi naunau, vaka pe vakapuna ke ngaue'aki ki ha vaha'a taimi 'e he 'Ofisa Pule Ngaue pe ha taha kehe mo e ngaahi totongi 'o e pa'anga me'a'ofa mo e totongi huhu'i ke totongi ki he kakai ko ia;
- (i) fiema'u 'o ha ma'u mafai taulanga pe ma'u mafai mala'e vakapuna 'i ha ngaahi sipinga 'a ia 'oku ai ha monumanu 'oku ne ma'u 'a e mahaki ko e "mahaki Va'e mo Ngutu" 'a ia 'oku 'iloa 'i ha kelekele 'i ha motu 'i he Pule'anga ke tapui pe ke fakangatangata 'a hono ngaue'aki 'o e naunau fakafaingofua ko ia 'i he taulanga pe mala'e vakapuna 'oku ne pule'i 'a ia 'e fakamahino'i 'e he 'Ofisa Pule Ngaue pea ki he tu'unga 'a ia te ne ala fiema'u ;
- (j) tu'utu'uni koe'uhi ko hono faka'auha pe fakaka'anga pe faito'o 'o ha me'akai monumanu, ngaahi naunau pe ko e 'anga'anga na'e puke mo tamate'i 'i ha feitu'u 'osi ma'u, 'elia 'osi ma'u pe 'elia pule'i'anga mahaki;
- (k) tapui pe pule'i 'a hono fafanga'aki 'a e me'a kei mata pe ta'e haka ki he fanga puaka mo e fanga moa; pe ke tu'utu'uni koe'uhi ko hono pule'i 'o e ngaahi hua'i'anga veve, mo hono ta'ofi 'o e hu 'a e monumanu ki he ngaahi hua'i'anga veve;
- (l) fakalukufua koe'uhi ko e kotoa pe ni'ihhi 'o ha kaveinga pehe 'a ia 'e ala fe'unga koe'uhi ki hono ta'ofi 'a e mafola 'a e mahaki.

- (2) Ngaahi tu'utu'uni kuo fai koe'uhi ko e kupu ni 'e ngofua ke ne fai 'a e tu'utu'uni koe'uhi ko e ngaahi hia 'oku tautea'aki ha tautea pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$2000.¹⁸

KONGA IV — KAU 'INISIPEKITA

29 Fakanofu 'o e kau Inisipekita

Kuo pau ke vahe'i 'e he Minisita mei he kau ngaue 'a e Potungae 'oku ne tokangaekina e Ngoue mei he taimi ki he taimi ha kau 'Inisipekita ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao'ni.¹⁹

30 Ngaahi mafai 'o e kau 'Inisipekita

- (1) Ko e 'Inisipekita kotoa pe kuo pau ke ne ma'u 'a e mafai, 'i hono fakahaa'i (kapau 'e fiema'u ke fai pehe) 'a e fakamo'oni 'o hono fakanofu, ke ne hu 'i ha taimi pe ki ha uta'anga, pe ki ha kekele pe ngaahi fale, pe heka ki ha vaka pe vakapuna koe'uhi ko e kaveinga 'o hono sivi 'o ha monumanu, ka kuo pau he 'ikai ha 'Inisipekita 'e hu ki he fale nofo'anga fakatatau ki he kupu ni kae'oua kuo fakamafai'i ia 'aki ha tohi fakamafai kuo 'oatu 'e ha Fakamaau, 'a ia kuo pau he 'ikai ke 'oatu ha tohi fakamafai kae'oua kuo ne fiemalie 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'uhinga lelei 'a e 'Inisipekita 'a ia 'oku ne fiema'u ai ke hu ki he fale nofo'anga ko ia.
- (2) 'E ngofua ki he 'Inisipekita ke ne fai ha fanongonongo ki he taha 'oku 'a'ana ha monumanu ke ne fakatahataha'i 'a e monumanu ki ha feitu'u pea 'i ha 'aho 'e toki fakahaa'i 'e he fanongonongo pea 'e ngofua ke ne tu'utu'uni ki he taha 'oku 'a'ana ha monumanu kuo mahaki'ia pe ma'u ke ne fai 'a e ngaahi tu'utu'uni ko ia fekau'aki mo honau fairo'o, pe fai 'a e ngaahi ngaue tatau pe mo ia 'a ia 'oku fakakaukau 'a e 'Inisipekita 'oku taau ke faka'auha 'aki pe pule'i 'aki 'a e mafola 'a e mahaki:

Tuku kehe kuo pau he 'ikai ha 'Inisipekita te ne faka'auha pe fakaka'anga 'a e monumanu ko ia 'i he kupu ni kae'oua ke fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u koe'uhi ko e Lao ni pe koe'uhi ko e ngaahi tu'utu'uni 'a e 'Ofisa Pule Ngaue.

31 Ngofua ki ha 'Inisipekita ke ne fakangaue'i hano kau tokoni

'E ngofua ki ha 'Inisipekita ke ne, 'o ka fiema'u koe'uhi ko e ngaahi kaveinga 'o 'e Lao ni pea 'i hano fakangofua 'e he 'Ofisa Pule Ngaue, fakangaue'i ha taha pe ni'ihiki ke tokoni fakataimi kiate ia.

32 Mo'ua pa'anga ko hono fakatupu ha fakamole ki ha 'inisipekita

Kapau 'e 'i ai ha taha, koe'uhi ko 'ene ta'e fai fakatatau ki pe fai ha ngaue 'oku fepaki mo e Lao ni 'oku ne fakatupu ha 'Inisipekita pe ha tokoni 'o ha 'Inisipekita pe ha taha ngaue 'i he Ngaue faka-pule'anga ke hoko ki ai ha fakamole 'a ia na'e 'ikai ke ne fakatupu 'e ia 'a e fakamole ko ia, kuo pau ki he taha ko ia ke ne totongi fakafoki 'e ia ki he Pule'anga 'a e pa'anga kotoa 'o e fakamole ko ia 'a ia na'e hoko totonu mo fe'unga pea kuo pau ke hoko 'a e pa'anga ko ia ke totongi atu ko hono mo'ua ki he Pule'anga.

33 Ko e maumau 'a hono fakafe'atungia'i pe ta'ofi 'o ha 'inisipekita

Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai ha maumau ki he Lao ni pea tautea ai 'i ha'ane mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1000 'a ia 'oku ne fakafe'atungia'i fakahangatonu pe ta'e fakahangatonu, ta'ofi, fakahoha'asia, fakamavahe'i pe ta ha 'Inisipekita pe ha tokoni 'o ha 'Inisipekita 'i he'ene fai hono fatongia koe'uhi ko e Lao ni.²⁰

34 Ko e malu'i 'o e kau 'Inisipekita

Kuo pau ki ha 'Inisipekita pe ha tokoni 'o ha 'Inisipekita ke 'oua na'a hilifaki kiate ia ha me'a koe'uhi ko ha mole pe maumau tupu mei hono ngaue'aki 'o e ngaahi mafia kuo foaki kiate ia 'e he Lao ni tuku kehe kapau ko e mole pe maumau ko ia 'oku tupu mei ha 'uhinga kehe 'o 'ikai ko e ngaue fakapotopoto 'aki 'o e ngaahi mafai ko ia.

KONGA V — KO E NGAahi TU'UTU'UNI KEHEKEHE**35 Ko e ngaahi fakamatala loi 'oku 'ilo'i pau 'oku ta'e totonu**

- (1) Ko e taha kotoa pe 'a ia 'oku ne fai he ngaahi fakamatala pe 'oatu ha tohi fakamo'oni koe'uhi ko e Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni 'i ai 'a ia 'oku ta'e totonu 'i ha fakamatala 'i ai 'oku ne fai ha maumau pea 'e tautea 'o ka mo'ua ki ha mo'ua pa'anga 'oku 'ikai lahi hake 'i he \$1000.²¹
- (2) Ko e taha kotoa pe 'oku ne fai 'i he 'ilo'i pau ha fakamatala ta'e totonu pe 'oatu ha tohi fakamo'oni ta'e totonu koe'uhi ko e Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni 'i ai 'oku ne fai ha maumau pea 'e tautea 'i ha'ane mo'ua ki he ngaue popula ki he vaha'a taimi 'oku 'ikai lahi hake 'i he ta'u 'e 2.

36 Ngaahi maumau ki he Lao mo e ngaahi tu'utu'uni

- (1) Ko e taha kotoa pe 'a ia 'oku ne ta'e fai fakatatau ki pe fai ha ngaahi ngaue 'o fepaki mo ha tu'utu'uni ki he Lao ni pe ha ngaahi tu'utu'uni kuo fai 'i ai pe ha fekau pe tu'utu'uni pe fiema'u pe tu'unga kuo fokotu'u pe hilifaki 'e he

‘Ofisa Pule Ngaue pe ha ‘Inisipekita pe ha taha ‘ofisa kehe kuo fakamafai‘i pe taha ngaue pe ha tokoni ‘o ha ‘Inisipekita ‘o fakatatau ki he ngaahi mafai kuo foaki ‘e he pe koe‘uhi ko e Lao ni pe ha ngaahi tu‘utu‘uni pehe,‘oku ne fai ha maumau ‘o fepaki mo e Lao ni:

Tuku kehe kuo pau ko e kupu-si‘i ko ‘eni he ‘ikai ke ngaue‘aki ki ha ta‘e fai pe ngaue kuo fai ‘a ia ko e maumau ia ‘o fepaki mo ha toe ngaahi tu‘utu‘uni kehe ‘o e Lao ni pe ha ngaahi tu‘utu‘uni kuo fai ‘i ai.

- (2) Ko e taha kotoa pe ‘oku ne fai ha maumau ‘o fepaki mo e Lao ni pe ha ngaahi tu‘utu‘uni kuo fai ‘i ai ‘a ia ‘oku ‘ikai ke hilifaki ki ai ha tautea ‘i he feitu‘u kehe mei he kupu ni ‘e mo‘ua ‘i ha‘ane halaia ki ha mo‘ua pa‘anga ‘oku ‘ikai lahi hake ‘i he \$2000.²²

37 Ngaahi pa‘anga ke totongi ki he Fale Pa‘anga.

Ko e kotoa ‘o e ngaahi pa‘anga tuku kehe ‘a e ngaahi tautea mo‘ua pa‘anga kuo totongi pe ma‘u koe‘uhi ko e Lao ni kuo pau ke totongi ki he ‘Ofisa Pule Ngaue ‘a ia kuo pau ke ne totongi ia ‘e ia ki he Fale Pa‘anga.

TEPILE 1

Kolela Moa Fakafokifā

Mahaki Fānoa Fakafokifa

Ngalo‘afu Pipihi Fakafokifa

Mahaki Hoosi ‘Afilika

Mofi Puaka ‘Afilika

‘Elelo Taka‘uli

Niumonia Pulu Pipihi

Mahaki Va‘e mo Ngutu

Mofi Moa ‘Uli‘uli

Mahaki Niukasolo

Mahaki Lepisi

Mofi Pulu ‘Uli‘uli

Veli Sipi (Kosi)

Mofi Puaka

Pala Hoosi

TEPILE 2

Ngutu Pala
Mahaki 'Ahu
Mahaki 'Esifeleki
Mahaki Lepisi Loi
Ponu Papesio
Mofi 'Uto Pona
Fofonu Pulu Fakatu'utamaki
Mofi Pulusela
Niumonia Kosi
Mofi 'Uto Hoosi
Toto Vai Hoosi
Mofi 'Aho Tolu
Limifani Pipihi
Mofi Kutu Moa
Pala Kalanita
Mafu Vai
Ponu Haiteti
Polonikati Pipihi (Moa)
Kutu 'Aisoti
Tipi Si'i
Mofi 'Uto Sipi
Mahaki Kili Tonotona
Kanisa Moa Poku
Mofi Melioto
Mahaki Mukosa Kehekehe
Ponu Sipi
Mahaki Sitako
Mofi "Puli"
Mofi 'Ate
Mahaki Kili Sipi

Pokisi Sipi

Kutufisi pipiki

Pokisi Puaka

Mofi 'Uto Puaka

Ponu Feliasi

Mahaki Talikinosi

Tipi

Mahaki Tulemia

'Uanga Uapa

FAKAMATALA FAKALAHĪ

¹ **Tohi Lao Fakatonutonu 1988, Vahe 146** – Lao fika 27 'o e 1978

Ngaahi Lao Fakatonutonu	Kamata'anga
Lao 10 'o e 2002	14 'o Okatopa 2002
Lao 42 'o e 2010	24 'o Novema 2010
Lao 5 'o e 2012	5 'o Siulai 2012

² Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

³ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

⁴ Fakatonutonu 'e he Lao 42 'o e 2010

⁵ Vahe 32.07

⁶ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

⁸ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

⁹ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹⁰ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹¹ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹² Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹³ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹⁴ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹⁶ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹⁷ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹⁸ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

¹⁹ Fetongi 'e he Lao 10 'o e 2002

²⁰ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

²¹ Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002

²² Fakatonutonu 'e he Lao 10 'o e 2002